

МОТИВАЦІЯ ВЖИВАННЯ АНТРОПОНІМІВ В ЕНТОМОЛОГІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ

Анотація. У статті встановлюються мотиви використання антропонімів як дериваційної бази для номінації комах. Помітну частину омонімів власних імен становлять назви, що мають іншу мотивацію, але під впливом десемантизації та народної етимології зблизилися з антропонімами.

Ключові слова: ентомологічна лексика, українські карпатські говори, антропонім, народна етимологія.

Summary. Purpose of the article – to set reasons of the use of antroponyms in as derivations bases for the nomination of insects. Noticeable part of homonyms of the proper names is made by the names which have other motivation, but under act of desemantisations and folk etymology drawn together from antroponyms.

Key words: vocabulary of entomologist, talk Ukrainian Carpathians, antroponym, folk etymology.

В ентомологічній лексиці, як і в інших лексико-семантичних групах (ЛСГ), що стосуються назв природних об'єктів, помітну частку становлять слова, так чи інакше пов'язані з антропонімами. Мета даної роботи – встановити мотиви використання антропонімів як бази для створення ентомологічних назв. Матеріалом є власні записи, зроблені в районі Українських Карпат, та лексикографічні джерела.

Явище використання власних імен для називання рослин досліджувала В.А.Меркулова, яка зазначила, що встановлення відношень між семантичним дериватом та твірним словом досить складне, тому що вимагає вивчення багатьох факторів, пов'язаних з функціонуванням імені на певній території: поширення, експресивно-емоційної наповненості реальними конкретними подіями тощо [3: 157]. В російській ботанічній номенклатурі, як свідчить авторка, переважно живаються імена, які в говорах мають в т.ч. експресивні характеристики: *дуня, матреха, ховрюшка, солопена, солоха*.

У ЛСГ ентомологічних назв ми виділяємо три групи дериватів, пов'язаних з антропонімами, зокрема: 1) омоніми особових імен; 2) двочленні назви, які складаються з відантропонімного присвійного прикметника та іменника; і 3) суфіксальні деривати поширених особових імен.

Слід відзначити, що назви, співвідносні з особовими іменами, в українських говорах зустрічаються тільки щодо певних комах, і виявити причини такого явища поки що не вдається.

Назви комах – омоніми імен мають форми чоловічого та жіночого роду і функціонують у місцевих варіантах, уживаних на території Карпат: *оле'нка, йе''ле'нка, іло'нка, пе''тро', пе'трик, пара'ска, парасу'л'е, ко'тіца, йа'нчик*. Крім останньої назви, всі вони позначають комаху *сонечко семикрапкове Coccinella*. Шляхи виникнення таких омонімів у кожному конкретному випадку різні, як різні і мотиви такої номінації.

Назва *оле'нка* в українських карпатських говорах може позначати цілий ряд комах, переважно твердокрилих: сонечко семикрапкове, хрущ травневий,

рогач, жук-гнойовик, різні види вусачів. Поряд з цією назвою, як відзначає у своїх записях І.Верхратський, вживаються лексеми *оленик, олінець, олин', олен'*. Якщо врахувати, що вигляд жука з великими рижками дещо нагадує оленя, то в цьому випадку можемо стверджувати, що виникнення назви мотивується поширеною моделлю *тварина-комаха* (пор. *тур, коник, кобилка* тощо). Зміна форми граматичного роду послаблює семантичний зв'язок з базовою семою "олень, тварина з великими рогами", і таким чином з'являються передумови до десемантизації і народноетимологічного зближення з відомим словом – іменем *Олена, Оленка*. Подальший розвиток форми слова призводить до зближення з місцевим варіантом імені *Йе''ле'нка, Іло'нка*, причому ізоглоси поширення імені та назви комахи накладаються. Отже, щодо назви твердокрилої комахи з рижками можемо стверджувати, що їх омонімічність відношення з антропонімами є результатом вторинного процесу народноетимологічного переосмислення базової моделі тварина-комаха. Значення *оленка* "сонечко" не мотивується зовнішнім виглядом комах, тому тут, можливо, і має місце номінація комах антропонімом.

В антропоніміконі українських говорів району Карпат ім'я Петро дуже поширене, в т.ч. у варіантах *Петрик, Піт'о*. Антропонім є дериваційною базою для ряду назв рослин, наприклад *петрові батого, петрів хрест*. З тварин це ім'я отримала комаха сонечко: *пе'трик, пе''тро'*. Мотивом такої номінації, як нам видається, є час масової появи комах в середині літа, приблизно в період відзначення свята Петра і Павла 12 липня. Підтвердження цієї версії знаходимо в білоруських народних назвах цієї комах *пятра-паула, пятрук, пятрушка*. Певне значення в оформленні назви комах відіграли і примовки, приказки, що побутують в Карпатах, наприклад: *Петре! Петре! Чи буде тепле?* (І.Верхратський). Комаха сонечко семикрапкове на території Українських Карпат досить часто вживається для різноманітних гадань, відгадувань погоди, дитячих забавок. Тваринка не агресивна, має властивість досить спокійно поводитися на руці

людини і швидко несподівано злітати. Залежно від того, куди вона полетить, визначали, чи буде жити ще один рік людина, чи вийде заміж дівчина, звідки буде наречений, яка настане погода тощо. Такі “магічні” властивості об’єкта номінації зумовлюють назви *ворожка, ворожил’а, полин’мушка* тощо і підтверджують зв’язок з часовою вмотивованістю вживання антропоніма, адже такі дії передусім виконуються в період Петрівки.

Досить цікаво і вмотивовано пояснює назву комахи сонечко *петрик* В.Т.Коломієць. В ряді українських говорів Карпат, а також суміжних південно-слов’янських та румунських говірок виявлені назви *поперушка, папаружка, папарун’ка, пеперушка, пеперуга, бабрушка, бабрунка, бобрун, бедрик, поприк, петрик*. Вважаємо, що ці назви сягають індоєвропейського періоду і можуть бути зіставлені з латинським словом *papula* “*папула, кулястий дрібний предмет*”, що логічно пов’язується з кулястою формою тіла комахи сонечко і/або чорними крапками на надкриллях. В.Т.Коломієць пов’язує ці назви з давнім коренем **бедр-* “*рябий, про масть тварини*” [2: 49]. Втрата зв’язку з базовим значенням кольору, деетимологізація і народноетимологічне переосмислення викликають появу назви *петрик* < *бедрик*, а згодом гіперизм *петро*.

У записав І.Верхратського як назви для сонечка семикрапкового в районі Карпат відзначені *параска, парасуле* [1: 246]. Мотивація такої номінації неясна. Можливо, вирішальну роль у цій говірці відіграв часовий фактор. Не можна відкидати і якісь місцеві особливості функціонування антропоніма *Параска*, які, на жаль, не встановлені. На Поліссі М.В.Никончук записав такі назви для сонечка: *андрейко, хведорка, семенко* [4: 162]. Аналогічні утворення функціонують і в білоруських говорах.

В говірках околиць м.Ужгород записана запозичена назва *котица-богар’ка* (з угорської мови *katiczobogár id.*), слово *котиця*, між іншим, фіксує з цим значенням Л.Чопей [5: 73]. Цікаво, що така

назва функціонує тільки в дитячому фольклорі, зокрема так дражнять дівчинку з іменем Катерина. Причини називання комахи антропонімом носіям говірки неясні. Паралельні утворення записані в кашубів – *katarzynka* [6: 219].

Незважаючи на досить помітний вплив німецької мови на окремі говірки Карпат, на досліджуваній території не виявлені назви сонечка, мотивовані іменем Марія, хоча ця комаха німецькою мовою називається *Marienkälbchen* “*телятко Марії*” і вважається атрибутом Божої Матері. Семантично схожа модель назви божа коровка (корівка, коровиця) натомість є поширеною на всій українській мовній території.

Суфіксальним способом утворюються назви комахи світлячка *іван’ка, йанчик* від місцевих форм імені Іван, Ян. Такі назви поширені на всьому слов’янському мовному ареалі і цілком вмотивовані часом появи комахи. Влітку, коли відзначається свято Івана Купала, світлячки з’являються масово. Крім того, це свято має виразний зв’язок з вогнем, світлом, тому мотивація не може викликати сумніву. Доречно буде згадати тут і ще одну назву цієї комахи *купавка*, що виразно вказує на дату, з якою співвідноситься поява світлячка.

Двослівні назви комах з відантропонічним прикметником фіксуються досить рідко. Власне, в обстеженому ареалі до цієї групи можна віднести тільки назву *іванова мушка* “світлячок”. Мотивація назви цілком прозора, пов’язана з часом появи комах.

Проаналізовані приклади існування омонімів – назв комах та антропонімів дають підстави стверджувати, що не в усіх випадках має місце лексико-семантичний принцип деривації. Процес витворення ентомологічних назв ускладнюється впливом народної етимології, десемантизацією твірної основи та іншими явищами, що вимагають конкретного аналізу.

Література

1. Верхратський І. Нові знадобки до номенклатури і термінології природописної, народної, збіраної між людом // Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ. – Т. XII. – Львів, 1908.
2. Коломієць В.Т. Коза бедра, щедрик-бедрик і сонечко-бабарунка // Мовознавство. – 1967. – № 3. – С.49–59.
3. Меркулова В.А. Очерки по русской народной номенклатуре растений. – М.: Наука, 1967. – 258 с.
4. Никончук М.В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). – К.: Наук.думка, 1979. – 313 с.
5. Чопей Л. Русько-мадярський словарь. – Будапешт, 1883. – 446 с.
6. Sychta B. Gworowe zdolności językowe Kaszubow (na przykladzie synonimow biedronki) // Język polski. – Rocznik XXXVIII. – 1958. – L.3. – S. 217–220.